

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2019
2

Halász Rita prózája | Bárdos László, Petőcz András,
Tóth Erzsébet versei | Bíró Annamária, Buda Attila,
Farkas Charlotte, Nagy Levente és Teller Katalin tanulmányai |
Békefi Ákos és Vincze Ferenc képregénye | Kritikák Jelena
Lengold, Ivana Dobrakovová, Petr Šabach, Robert Menasse,
Christoph Ransmayr és Lucian Boia könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Új folyam, 18. évfolyam

Szerkesztők:

Bíró Annamária (*tanulmány*), Demus Zsófia (*képregény*), Makkai T. Csilla (*gyakornok*)
Vass Norbert (*kritika*), Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Csillag István, Zahari István, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1462 Budapest, Pf.: 629.

Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif@racio.hu

www.szepirodalmifigyelo.hu

Szerkesztőségi titkár: Rodics Eszter, Dávid Emma Bernadett

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Megjelenik minden második hónap végén

Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvápaták, Confessio, Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion, Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen, Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget, Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló, Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Palócföld, Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly, Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szörös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj, Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múzsa

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknel,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke
ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Petőcz András: <i>Fent, a magasban</i> (Magyar Napló, 2019/2.)	3
Miklya Zsolt: <i>Mezőség asztala</i> (Vigilia, 2019/1.)	4
Bárdos László: <i>Őszike</i> (Műhely, 2019/1.)	5
Halász Rita: <i>Kánikula</i> (Alföld, 2019/1.)	6
Saitos Lajos: <i>Ha lesz feltámadás</i> (Confessio, 2019/1.)	13
Vargha Bálint: <i>Alkalmaz</i> (Tempevölgy, 2019/1.)	14
Tóth Erzsébet: <i>ázsiai márvány</i> (Forrás, 2019/2.)	15
Fehér Imola: <i>Dialógusok</i> (Korunk, 2019/1.)	16

■ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA

Nagy Levente: <i>Jókai, Eminescu és a Monarchia</i>	20
Teller Katalin: „ <i>Forró vérű dalmata</i> ”	34
Buda Attila – Farkas Charlotte: <i>A Monarchia – háborús fényben, de inkább az antant ellenfényében</i>	53
Biró Annamária: <i>A gyermek a századelős Bécsben</i>	64

■ KÉPREGÉNY

Békefi Ákos – Vincze Ferenc: <i>A K.U.K. egy napja</i>	78
--	----

■ IDEGEN HORIZONTOK

Veronika Zwing: <i>Mi újság az osztrák irodalomban?</i>	84
Nagy Marietta: <i>A magyar szépirodalmi művek fordításai és fogadtatásuk Törökországban 2.</i>	91

■ KRITIKA

Ferencz-Fehér Dorottya: „ <i>Nincs boldog szerelem</i> ” (Jelena Lengold: <i>Vásári mutatványos</i>)	98
Nagy Csilla: <i>Mellékbátások</i> (Ivana Dobrakovová: <i>Tóxo</i>)	103
Hanzelík Gábor: <i>Ártatlan interpretációs csapdák</i> (Petr Šabach: <i>Ártatlan szeszcsapdák</i>)	107

Goda Regina: <i>Európa és a disznó meséje</i> (Robert Menasse: <i>A főváros</i>)	112
Tinkó Máté: <i>Rögeszmék díszes labirintusa</i> (Christoph Ransmayr: <i>Cox vagy az idő múlása</i>)	117
Miskolczi Ambrus: <i>Hűsz év múltán</i> (Lucian Boia: <i>Istorie și mit în conștiința românească</i>)	122

■ REPERTÓRIUM

2019. január–február (Zahari István)	128
--------------------------------------	------------

■ SZÉPIRODALMI FIGYELŐ-DÍJ

Takács Zsuzsa	149
Csordás László	152
László Márk	154
Számunk szerzői	157

Makkai T. Csilla gyakornokunk Oláh János
Szerkesztői Ösztöndíjban részesült.

Lapszámunk borítója Békefi Ákos képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatták:
Nemzeti Kulturális Alap,
Miniszterelnökség,
Nemzeti Együttműködési Alap,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,
Logobox

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

Biró Annamária

A GYERMEK A SZÁZADELŐS BÉCSBEN

In memoriam H. A.

2019 márciusától mindenki számára szabadon hozzáférhető a 2019-es Sundance filmfesztiválon bemutatott négyórás, az emberi pszichét igencsak megdolgoztató dokumentumfilm, a Michael Jackson életéről, valamint a birtokán élő gyermekek emlékeiről készült *Leaving Neverland* című alkotás. A dokumentumfilm hatásai ma még beláthatatlanok, az első reakciók elsősorban a művész Michael Jacksonot érintik: a rajongók elutasítanak mindenféle pedofíliavádat, bizonyos adók és műsorok viszont nem hajlandók többé Michael Jackson-dalokat sugározni. A mára már felnőtté vált gyermekekről a recepcióban egyelőre nem sok szó esik, ha mégis, akkor az képes még nagyobb felháborodást szülni, mint a film maga. Barbra Streisand március végi nyilatkozata szerint ugyanis a szexuális abúzust szenvedett gyermekeket nem érte visszafordíthatatlan lelki megrázkódtatás, mindketten boldog, családos emberek, sőt a Neverlanden töltött időszak sem nevezhető abszolút negatív korszaknak az életükben.

A felnőtt-gyermek közötti szexuális kapcsolat természetesen ősrégi probléma, amelyet a művészetek ritka esetben ábrázoltak nyíltan, legtöbbször tabuként kezelték, elhallgatták, nem létezőként tételezték – ahogyan jellemzően a gyermeki szexualitás, az arról való beszéd is tiltott volt. Egészen a pszichoanalitikus iskola megjelenéséig, azaz a 19. század végéig, 20. század elejéig konszenzus uralkodott arról, hogy a szexualitás a pubertáskor beköszöntével jelenik meg, addig ugyanis a gyermek aszexuális, hiszen nemi szervei még kifejletlenek. Ezen a téren Sigmund Freud 1905-ben megjelent *Három értekezés a szexualitásról* című munkája hozott változást, amelynek második fejezete a gyermeki szexualitásról szól.¹ Tanulmányomban elsősorban a gyermeklány² alakjával foglalkozom, akinek ártatlan szexualitása a századelős Bécs több művészet megihlette, és amely révén a gyermeki szexualitás nem

1 Sigmund FREUD, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, Wien, 1905. Magyarul: Uő., *Három értekezés a szexualitásról*, ford. FERENCZI Sándor, Kötet, Nyíregyháza, 1995. A tanulmányban ezt a kiadást idézem.

2 A német Kindweibra nem találtam megfelelő magyar kifejezést. Bár a gyereklány sok esetben a dadát jelenti a századelős nyelvhasználatban, én ezt most a Kindweib magyar megfelelőjeként kezelem.

csupán a tudományos beszédmód egyik legfontosabb tematikája lett a korszakban, hanem a művészi ábrázolás különböző szintjein is meghatározóvá vált. A mai kulturális mezőn a szexuálisan túlfűtött gyermeklány prototípusa egyértelműen a nabokovi *Lolita*, akinek alakja háttérbe szorította századelős előfutárait, a wedekindi *Lulut*, a schnitzleri és wittelsi *Mizzit*, vagy akár *Pepit*, akiről a későbbiekben még sok szó esik majd.

Kiindulópontom egy olyan, 1906-ban Bécsben kiadott regény, amely a 20. század folyamán hasonlóan szubverzív módon hatott, mint 2019-ben a bevezetőben említett dokumentumfilm. A szexualitásnak olyan oldalait mutatja ugyanis be, amelyekről sokan tudtak, és amelyekről nyilvánosan mégsem lehetett beszélni. Nem csupán társadalmi és szociális problémákat vet fel a regény, hanem kapcsolódási pontokat is nyújt a gyermeki szexualitás művészi és tudományos ábrázolásához. A Monarchia végnapjaiban írók, művészek a kimondhatóság határait feszegették, időnként az elfojtottnak tekintett szexualitás felszabadításáért harcoltak, a határok pedig képlékenyek voltak – így nem ritka a korban a bíróság elé idézett művész, aki a női és gyermeki szexuális emancipáció között nem tudott vagy nem akart különbséget tenni.

1906-ban névtelenül, magánkiadásban 1000 számozott példányban jelent meg a *Josefine Mutzenbacher oder die Geschichte einer Wienerischen Dirne von ihr selbst erzählt* című pornográf regény. A magyar változat 2002-ben, Tandori Dezső fordításában látott napvilágot, többszörösen is jelezve a „veszedelmes olvasmány” jelleget: a PolgArt Kiadó tabu.erotika sorozatának részeként, vörös alapon közölt „csak 18 éven felülieknek” felszólítással látták el a borítót.³ Az egyes szám első személyben elmesélt történet nem más, mint *Josefine Mutzenbacher*, azaz *Pepi*, az ottakringi munkásnegyed egy kislányának szexuális nevelődésregénye, amely többszörös tabuáthágások révén éri el felforgató jellegét. A szöveg ugyanis a kislánnyal történeteket annak ötéves korától egészen a pubertáskorig mutatja be, tehát tulajdonképpen a szexuális

3 A magyar változaton *Josefine Mutzenbacher* szerzői névként van jelen, ami nem áll ugyan távol a szándéktól, az eredeti kiadásban mégis a cím részeként szerepelt a név. *Josefine MUTZENBACHER, Egy kis bécsi kurva emlékezései*, ford. TANDORI Dezső, PolgArt, Budapest, 2002. A tanulmány erre most nem tér ki, de külön clemzést lehetne végezni az eredeti és a magyar nyelvű szöveg összehasonlításából. Az eredeti ugyanis a bécsi külvárosok nyelvi regiszterét imitálja, amelyet Tandori teljesen átalakít, nem ritkán magyar kulturális referenciákkal látva el a szöveget. Egyetlen látványos példát idéznék, amikor az egyik kerítő leírásában Toldi Miklós alakja idéződik meg a nyelvhasználat miatt: „harmincötön jól túl járt, ennek ellenére mintha csak a legénytoll pelyhedzett volna orra alatt, állán.” MUTZENBACHER, *I. m.*, 309.

érés hagyományos értelemben vett kezdetéig. Pepi azonban addigra a szexualitás szinte minden lehetséges formáját megismeri, számtalan gyermekkel és felnőttel kerül szexuális kapcsolatba: testvérével, játszótársakkal, majd felnőtt férfiakkal – ágyrajárával, söröskocsissal, a háziúr fiával, a gyóntatópappal, tanítójával, végül az apjával, aki barátjával prostitúcióra kényszeríti a gyermeket. Ezek azonban csak az olvasó szavai: a szövegben kényszerről szó sincs, a gyermeklány odaadó kíváncsisággal fordul minden újabb tapasztalat felé, a szexualitás minden formájában örömet leli, prostituálttá válása időszakát pedig az anyagi haszonszerzés viszonylag kellemes módjaként éli meg, amely egyben a nyomorból való kilépés lehetőségével kecsegteti. A regényben Pepi nem kivételként jelenik meg, azaz nem a devianciára adott példa, hanem a külvárosi mindennapok átlaggyermeké. A szöveg szerint a szülők elfoglaltsága miatt magára hagyott gyermekek a papás-mamás szerepjátékok révén korán megismerkednek a szexualitással, és a gyermektársaktól tanultakat igen korán felnőttekkel is ki szeretnék próbálni, akik közül szinte senki nem zárkózik el ettől. Mivel a hatalmi formákat képviselő személyek (a tanító, a pap, a rendőrbiztos vagy akár az apa) szintén a szexuális hálózat részei lesznek, ebből az életformából nincs kiút, az elbeszélő Pepi szerint a véletlen, vagy valami rajtuk kívül álló erő dönti el, hogy kinek sikerül a későbbiekben hagyományos, normatisztelő életet élnie:

Az is igaz, hogy a hitoktatóval esett dolgok egész életemre kihatottak – miként azt majd a továbbiakban szóló beszámolómban minél hívebben érzékeltetni próbálok. Mert más káposzta – más káposzta, szóval hogy rám ez így hatott, az az én történetem, amiképpen a Melanie története meg az, hogy rendes családanya lett, sok gyereke szaladgál a vendéglőben, rángatják a Leopold nadrágja szárát, minden, és még sok velem egykorú lányról is elmondhatom, hogy zsenge kicsapongásaik nem hatottak úgy az életükre, mint az anyémek rám [...]⁴

A szöveget lehetne ugyan társadalomkritikaként is olvasni, bár a textus ettől távolodni kíván és elsősorban pornográf regényként funkcionál, bármiféle morális vagy szociális tanulságadás nélkül. A 20. században többször nagy példányszámban jelent meg, elsősorban a hivatalos fő-

4 *Uo.*, 291. A regény szerint a nemi érés a lányok esetében a korai szexualitás visszaszorítását eredményezi, hiszen onnantól kezdve a nem kívánt terhességtől való félelem legtöbb társnőjét arra készíti, hogy felhagyjon a tapasztalatszerzéssel.

rumok alatti szinten terjedt, a század végére mégis az osztrák kulturális emlékezet részévé vált. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár oldalán megtalálható az első kiadás digitalizált változata,⁵ Bécsben a Josefina Mutzenbacherről elnevezett túra keretében ismerhetők meg Pepi életterének részei,⁶ számtalan tanulmány, kötet, monográfia és különböző szempontú vizsgálat tárgya lett a szöveg, valamint a kortárs osztrák szépirodalmi munkák is folyamatosan reflektálnak erre az örökségre. 2006-ban, a megjelenés centenáriumán sokáig futott az Elisabeth Joe Harriet által jegyzett *Bambi, Josefina & Co* című kabaré, a híres kortárs osztrák szerző, Franzobel, *Scala Santa oder Josefina Mutzenbachers Höhepunkt* címmel 2002-ben jelentetett meg regényt, valamint a pornográf és krimi irodalom összefonódása sem maradhatott el, 2008-ban J. J. Preyer *Ermittlungen im Falle Mutzenbacher. Kriminalroman* címmel reflektál Pepi történetére.

A mai konszenzus szerint a névtelenül megjelent szöveget Felix Salten írta. Salten (1869–1945) elszegényedett zsidó családból származott, és annak ellenére, hogy korán, már gyermekként munkába kellett állnia, gyors karriert futott be: 1894-ben a Wiener Allgemeine Zeitung szerkesztője és színikritikusa lett, a *Zeit* című lapban álnévvel jelentetett meg politikai írásokat, elkötelezett cionistaként vált híressé. 1925-ben publikált *Neue Menschen auf alter Erde. Eine Palästinafabrik* című szövegében a német aktivizmusból ismert *új ember* kifejezést egyértelműen jövőbeli kategóriaként a Szentföldön létrejövő állam polgárraira alkalmazza. Legismertebb szövege mégis az őzgidáról írott 1923-as *Bambi. Eine Lebensgeschichte aus dem Walde* című, számtalan nyelvre lefordított, mára a gyermekirodalom kategóriájába sorolt regény. Talán pont az váltja ki a döbbenetes hatást, hogy a gyermekszexualitást tabuk nélkül bemutató textus és a gyermekeket gyakran megríkató *Bambi*-történet szerzője ugyanaz a személy. Pedig – ahogyan a Mutzenbacheréhez hasonlóan a *Bambi*-könyv alcíme, *Élettörténet az erdőből*, jelzi a szerző szándékát: a kis őznek és barátainak a története komolyan veendő, élettörténetként olvasandó, ilyen értelemben a gyermekkor ebben az esetben is beavatástörténet: *Bambi* hasonlóan mohón ismerkedik az őt körülvevő élettel, az erdő szabályaival és élőlényeivel, mint Pepi a külváros világával.⁷ Miközben a világ a *Bambiból* készült film 1942-es

5 http://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_5132343&order=1&view=SINGLE.

6 <http://www.wienfuehrung.com/Mutzenbacher.html>

7 Huszár Ágnes Elfriede Jelinek *Bambiland* című kötetéről értekezve felhívja a figyelmet arra, hogy Salten *Bambija* nem egy kedves gyermektörténet, amivel azonosulni

premierjét ünnepelte, Saltent Németországban betiltották, műveit az elfajzott művészet kategóriájába sorolták. Természetesen nem a pornográfia, hanem elsősorban a szerző származása miatt.

Visszatérve azonban a fin de siècle időszakára: nem elhanyagolható az sem, hogy Salten milyen körben mozog Bécsben. 1890-től kezdődően a Griensteidl Café törzsvendége lesz, ahol összebarátkozik a Jung-Wien mozgalom tagjaival, Arthur Schnitzlerrel, Hugo von Hofmannsthallal, Hermann Bahrral és Karl Krausszal, akivel azonban nem volt felhőtlen a viszonya. Szorosabb kapcsolatot Schnitzlerrel alakít ki. Nem véletlen, hogy sokáig magát Schnitzlert tartották a Mutzenbacher-történet szerzőjének, elsősorban a botrányosnak titulált *Reigen* című drámája vagy akár a *Fraulein Else* miatt. Schnitzler erre maga is reflektál naplójában, 1911. április 10-én ugyanis egy álnévlexikonban megjelent bejegyzés miatt, amely a Mutzenbacher szerzőjeként őt vagy Saltent nevezi meg, zárójelben közli az általa ismert információt, miszerint a szerző Salten, nem pedig ő.⁸ Jóformán ennél biztosabb információnk a szerzősége vonatkozóan nem létezik, az osztrák filológiai kutatás ennyivel is megelégszik.

Véleményem szerint a Josefina Mutzenbacher-történetet két nagyobb, egymástól természetesen nem független struktúrában lehet elhelyezni, ezek révén magyarázatot kaphatunk arra, hogy a pornográf irodalom miért fordul a gyermeki szexualitás irányába, illetve így egy összefüggésrendszer részeként lehet kezelni a szöveget, nem pedig pusztán szubverzív pornográf szöveggként, ahogyan azt gyakran teszik. Az első nagy struktúra a századelős Bécs szociális, kulturális élete és ennek irodalmi reprezentációi, a második pedig a korszak tudományos diskurzusa a pszichoanalízis alá rendelt szexualitásról.

Amennyiben a századelős Bécs közegében kívánjuk elhelyezni a szöveget, el kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy a könyvben megírt történetnek számos valóságvonatkozása lehet, még ha a benne megírtakat a későbbiekben, vagy akár a megjelenés időpontjában tabusították is. Az ábrázolt városi tér, a külvárosiak életkörülményei, a családok

lehet. A Walt Disney-féle 1942-es filmpremier tette giccses, hamis történetté, mert aból törölték a metafizikai Gonosz figuráját. Lásd Huszár Ágnes, *Világunk: Bambiland, Múlt és Jövő* 2012/1., 107–111.

8 „Frage wegen einer Bemerkung im Lexicon der Pseudonyme, wo bei einem pornographischen Buch 'Josefine Mutzenbacher' als mögliche Autoren ich und Salten mit Fragezeichen genannt sind. (Wohl Salten)”. Idézi: Clemens RUTHNER, *The Back Side of Fin-de Siècle Vienna: The Infamously Infantile Sexuality of Josefina Mutzenbacher = Contested Passions: Sexuality, Eroticism and Gender in Modern Austrian Literature and Culture*, szerk. Clemens RUTHNER – Raleigh WHITINGER, Peter Lang, New York, 2011, 91–104.

felépítése, a szegénység és a lakáshiány ábrázolása mindenesetre közel állhat a valósághoz. A 20. század elején Bécs lakossága elérte a 2 milliót, de már a 19. század közepén elkezdődött a lakosság számának növekedése, ezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobbak lettek a lakhatási problémák. 1830 és 1850 között például 40 százalékkal nőtt a lakosság és csupán 10 százalékkal a lakóépületek befogadóképessége. A külvárosi családok gyermekei legtöbbször a felnőttekkel egy helyiségben aludtak, a gyermek-szülő kapcsolatot pedig az ágyra járás általánosan elterjedt gyakorlatával is ki kell egészítenünk: legtöbb hálószobában nemcsak családtagok, hanem a gyermekek számára kvázi idegen emberek is tartózkodtak. A szexualitásnak tehát nem volt hová visszavonulnia: az a gyermekek előtt vagy legalábbis füle hallatára történt, ahogyan ezt Pepi esete és családja is bizonyítja. Többen is felhívták a figyelmet arra, hogy a bécsi körútrendszer kiépítése a térbeli szegregációt segítette elő, az a hatalom és az alávetettség térbeli konstrukciójaként tétéleződik, még akkor is, ha a városmodernizáció nem hagyta figyelmen kívül ezt a teret sem: a közlekedési hálózat, az iskolarendszer kiépítése a szociáldemokraták eredményeinek tekinthetők. Mindezek a társadalmi eredmények a regényben is jól láthatók: a külvárosi gyermekek iskolába, vallásórára járnak, részesülnek a képzés bizonyos formáiból, és megélhetésük is biztosított egészen addig, amíg a szülők – vagy legalább egyik szülő – dolgoznak.

A korabeli Bécsben – ezt szintén tükrözi a szöveg – kiterjedt prostituálthálózat működött, és nem volt ritka a gyermekprostitúció sem. A Stefan Zweig által ábrázolt vertikális térszerkezet szintén megjelenik a regényben. Zweig ugyan rejtetten működő erőként ábrázolja a prostituációt, és a teret látható és láthatatlan részekre osztva azt sugallja, hogy a nyílt szexualitás csakis alacsonyabb szinteken, az elzárt bordélyokban és a láthatatlan helyeken ütött tanyát.

A kor erotikus életszférájának általános színtere mégis a bordélyház maradt: házasságon kívüli nemi partnert a prostituáltak közül választott a századvégi férfi; a prostitúció ott zajlott mintegy a világ alagsorában vagy pincéiben, miközben makulátlanul ott csillogott felette a polgári társadalom pompázatos építménye.⁹

Míg Zweig szövege azt sugallja, hogy a prostitúció csupán a polgári tekintetek elől elzárt terekben burjánzott és a föld alatti pincevilágba

9 Stefan ZWEIG, *A tegnap világa*, ford. TANDORI Dezső, Budapest, Európa, 1981, 83.

számúzi ennek megjelenési formáit, a tér vertikális tagolása a Josefine Mutzenbacher-történetben azt bizonyítja, hogy az építmény különböző szintjein ugyanolyan tiltott szexuális játékok folynak: a pince a nyolc-éves Pepi és a felnőtt söröskocsis Horak úr találkozási helye, a padlás a gyermek Ferdl és a felnőtt Reinthalerné szexuális aktusának ad teret, az emeleti lakások pedig minden elképzelhető párt, hármast vagy négyest magukba fogadnak: gyermekek, felnőttek, legális, de főleg tiltott szerelmi játékok helyszínei. Maga a prostituálttá vált Pepi sem pincékben rejtőzik: lépcsőfordulókban, filléres szobákban vagy akár műtermekben fogadja klienseit. A polgári tekintetek csak akkor nem láthatták a mindenütt burjánzó szexualitást, ha nem akarták: Josefine Mutzenbacher a nyílt tereket is szexuális játszótérre alakítja.

A regény szubverzív jellege talán nem is a szexualitás tabuk nélküli ábrázolásából adódik, hanem elsősorban abból, hogy a főszereplő egy éretlen gyermeklány, első szexuális élményeit pedig hasonlóan éretlen gyermekekkel szerzi. A szöveg még ilyen tekintetben sem páratlan a korabeli Bécsben. Ahogyan már említettem, egy évvel korábban jelenik meg Freud gyermekszexualitásról írott értekező prózája, de a gyermektest ábrázolása nemcsak az írókat, hanem a képzőművészeket is foglalkoztatja. A századelőn Gustav Klimt, Oskar Kokoschka, Anton Kolig vagy valamivel később Egon Schiele a meztelen fiútest ábrázolásának különféle formáival kísérletezik, a pubertáskor előtti gyermektestek meztelen ábrázolásai nem voltak ismeretlenek a korszakban. Oskar Kokoschka az elsők között készített aktokat gyermekéről, szerelmét, Alma Mahlert pedig többször is szűzként ábrázolta. A szexualitás ábrázolásának tilalmát azért is le kívánták vetni, hogy nemcsak aktusokat, hanem a maszturbációt magát is művészetük tárgyává tették.¹⁰ A szűzi test és az ahhoz kapcsolható romlottság paradoxona foglalkoztatta a művészeket, mindemellett a fiatalokúakkal folytatott szexuális játékokat a normalitás határain belül levőnek ítélték. A társadalom és a büntetőszervek azonban gyakran nem így gondolták. Egon Schielét például többször is a bíróság elé idézték, eleinte még csak meztelen gyermektest ábrázolásáért. Ahhoz azonban, hogy a hatalmi szervek komolyabban foglalkozni kezdjenek Egon Schiele és gyermekmodelljei kapcsolatával, nem volt elég, hogy az akkori lakhelyül szolgáló Neulengbachban mindenki tudott Schiele és élettársa, Wally

10 2015 októbere és 2016 februárja között az Unterer Belvedere kiállítóterében *Klimt/Schiele/Kokoschka und die Frauen* című kiállítás ezeknek a törekvéseknek az összefoglaló bemutatását tűzte ki célul.

Neuzil a polgári normáknak nem megfelelő életformájáról és arról, hogy a gyermekek nem csupán modellt állnak a művészeknek, hanem az elkészült műalkotásokhoz is szabad hozzáférésük van. Schiele szerint a gyerekek tisztában voltak a szexualitás különféle formáival, ő tehát nem rontotta meg őket. A hatóságok figyelmét az esetleges abúzusra Tatjana von Mossig esete hívta fel, akivel ugyan bizonyíthatóan semmi nem történt Schiele lakásában, azonban míg az alacsonyabb sorsú gyermekek esetében elnézték, hogy a művész modellként használja őket, a magasabb rangú gyermeklány esetében már szexuális megrontást emlegettek.

Valamivel későbbi eset ugyan, de nemrégiben újra nagy port kavart Adolf Loos 1928-as pedofiliapere, amely szerint az akkor 57 éves sztárépítész augusztus 28. és szeptember 3. között a kilencéves Marie F.-et, a nyolcesztendőös Erika P.-t és a tízéves Ida F.-et modellállítás ürügyével a lakásába csalogatta, és őket orális szexuális játékokban használta. A per kapcsán Loos esetében több korábbi esetre is fény derült, amikor a művész a Praterben gyermeklányokat pénzadománnyal segített ki, őket befizette az óriáskerékre, és több esetben modellt is álltak neki.

Irodalmi szövegekben az igen fiatal, szexuálisan viszont már érett lányokat leginkább süüses Mädelnek nevezték (főleg Arthur Schnitzler nyomán), akiket a külvárosi származás, a nem túl művelt elme, de az ellenállhatatlan szexuális vonzerő jellemzett. A velük szexuális kapcsolatot létesítő férfiakat a korabeli külvárosi zsargon Hendlbucker – 'csirkés' – névvel illette. A gyermeklány irodalmi prototípusa nem sokkal későbbi, mint Josefine Mutzenbacher, 1907-ben Karl Kraus *Die Fackel* című lapjában jelent meg a *Das Kindweib* című írás Avicenna álnév alatt.¹¹ A szerző az a Fritz Wittels, aki az első Freudtanítványok között tudhatta magát,¹² így a szöveget annak megjelenése előtt magának Sigmund Freudnak is felolvasta, később a pszichoanalitikus egyesületben is bemutatta, ezután tette közzé akkori jó barátja lapjában.¹³ Wittelst két alapvető hatás motiválta munkája el-

11 Fritz WITTELS, *Das Kindweib*, *Die Fackel* 1907/230–231., 14–33.

12 Freud első biográfiáját is ő írta: Fritz WITTELS, *Sigmund Freud; Der Mann, die Lehre, die Schule*, Wien–Leipzig–Zürich, 1924.

13 Wittels kapcsolata mind Freuddal, mind pedig Karl Krausszal megromlott. Már Amerikában, angol nyelven írta meg emlékiratait, amelyből kiderül, miben látta a megromlás okát. A szöveg önfelmentő jellege miatt ezt a későbbi érvelést a tanulmányomban csak kellő kritikával használom, igyekszem mindig utalni arra, ha a későbbi Wittels meglátásait idézem. *Freud und das Kindweib. Die Memorien von Fritz Wittels*, szerk. Edward TIMMS, ford. Marie-Therese PITNER, Böhlau, Wien, 1996.

készítésében. Az egyik természetesen Freud *Drei Abhandlungen* című munkája, amelyet akkor legtöbbször értetlenkedéssel és elutasítással fogadtak, Wittels szerint viszont a tanítványok már közvetlenül a megjelenés után tudták, hogy ez a szöveg alapjaiban fogja megváltoztatni a szexualitást illető gondolkodást.¹⁴ A másik egy valóságos gyermeklány, Irma Karczewska, aki előbb Karl Krausnak, később pedig neki is szeretője lett, így alkotva furcsa hármast.¹⁵ Irma a külváros munkásrétéből érkezett, 1905-ben az akkor 15 éves lány Frank Wedekind *Die Büchse der Pandora* című darabjában lépett fel, itt bővölve el Kraust, aki hosszú ideig nem tudott szabadulni a hatása alól. Wittels a 17 éves Irmát ismeri meg, akit későbbi visszaemlékezésében butácska, már akkor túl sok alkoholt fogyasztó, szeszélyes és akaratos lánynak nevez, akinek szexuális vonzereje viszont mindennél erősebb.¹⁶ A *Das Kindweib* megjelenése után mintegy 30 esztendővel Wittels újabb szöveget közöl a témában, mely már a gyereklánydivat összegzésének is tekinthető, *Kindweib, die große Mode* címmel.¹⁷ Ebben konkrétan is megfogalmazza, melyek voltak a jellemzői a századelős gyereklányheterának: olyan primadonna, narcisztikus hajlamú nő, aki teljesen feladva az anyaságot az örök gyermeket kívánja játszani.¹⁸ További leírása kísértetiesen hasonlít a mai japán manga-iskoláslányok megjelenítésére:

A nők gyermeki ruházatot vesznek magukra, térdüket szabadon hagyják, lehetőleg halvány arcszínük, a csecsemőkére hasonlító, csalogató kerek szájuk és hatalmas, csodálkozó szemek, melyeket mesterségesen még nagyobbakká és csodálkozókká varázsolnak, azt a látszatot keltik, mintha a világot az iskoláslányok tudásszomjával tekintenék.¹⁹

14 *Uo.*, 49.

15 A nőknél való osztozás okozta izgalmi állapot a Josefina Mutzenbacher-regényben is megjelenik. Felix Salten szintén tagja volt egy ilyen hármasnak, Arthur Schnitzler barátjával egy ideig a színésznő Adele Sandrockon osztoztak.

16 *Freud und das Kindweib*, 77. A dolgozatnak nem témája, de mégis érdekes lehet, hogy Kraus és Wittels szakítása irodalmi szövegekben is megjelenik. Karl Kraus 1908-ban a *Die Fackel Persönliches* című rovatában 36 aforizmát közöl Wittelsről, melyben vazalulásának és echójának nevezi korábbi barátját. Wittels *Ezechiel der Zugereiste* című kulcsregényében örökíti meg Kraus alakját Benjamin Eckelhaft névvel, Irma pedig a gyereklányok általánossá vált megnevezése alatt Mizerlként szerepel a kötetben.

17 Fritz WITTELS, *Kindweib, die große Mode = Almanach der Psychoanalyse*, szerk. A. J. STORFER, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien, 1930, 133–156.

18 *Uo.*, 135.

19 *Uo.* „Gekleidet gehen die Frauen wie Kinder, mit unbedeckten Knien, kurzen Haaren, möglichst zartem Teint, mit dem runden einladenden Mund des Babys und großen

Hasonló ehhez a leíráshoz az, ahogyan Salten a hétesztendős Pepit látatja: „A duzzadozó szám, a járásom, igen, ahogy a valagamat riszáltam már, ahogy a nyelvem picit kidugtam (...), hát igen... az felhívás volt. Nem keringőre, de fetregőre.”²⁰ Nem csupán a leírás, de Wittelsnek az a megállapítása is teljes mértékben alkalmazható Pepire, miszerint válogatás nélkül képes minden férfit élvezni, sőt mivel minden perverzió veleszületett – és ez már freudi gondolat –, ezért tulajdonképpen a homoszexualitás sem áll távol tőle. Wittels Kindweibja és Josefine Mutzenbacher esetében egyaránt a női test mind a szexuális vágyat, mind pedig a szexuális beteljesülést is képes kiváltani a női főszereplőből. A szexualitást mindvégig mereven elválasztják az érzelmi élettől, ezért a több partner egyidejű jelenléte nem okoz érzelmi megrendülést szereplőiknél. Wittels szerint a polgári erkölcsöket követő társadalom a gyereklányt szükségképpen megbélyegzi, őt prostituálnak tekinti, ami a gyereklány pszichéjének korai sérüléséhez, legtöbb esetben alkoholizmushoz vezet, ezek pedig a szexuális betegségekkel kiegészülve a nem e világra való lányok korai halálát okozzák. Míg az 1907-es szövegben Wittels a férfi zseni női megfelelőjeként tekint a szexuálisan koraérett gyereklányra, 1930-ra már egyre inkább beteges, korai sorvadásra ítél, nemi betegségek által sújtott figuraként látja, aki ilyen értelemben megfelel azoknak a freudi teóriáknak, amelyek a hisztéria és autoerotizmus okaként a korai szexualitást nevezik meg. Ezzel szemben Josefine Mutzenbacher nem hal meg fiatalon, utolsó napjait egy jó nevű szanatóriumban tölti, és életére meglepéssel, némi büszkeséggel tekint vissza:

Én, aki a nyomor virágaként láttam meg a napvilágot, szépséges és mohó testem jóvoltából mindvégig a fényben éltem. Nem is tudnám megmondani, mily hamar, igen, széleseben felébredtek porcikáimban a bűnök kezdeményei, aztán rajta! Rajtam! Rajtuk! Züllött lettem volna? A csudát. Akkor züllöttem volna a mélyek mélyére, ha úgy élek, mint szerencsétlen sorstársnőim, akik szegényházban végezték – fiatalon! –, netán elaggott proletárasszonyként gürcöltek görbülésig, rogyásig. Hát én nem fulladtam bele a külváros mocsarába. Szépen kiművelődtem, s ezt ősi mesterségem művelésének köszönhettem, ne szerénykedjünk, a kurválkodás a legkiválóbb fér-

erstauten Augen, die man künstlich noch größer und erstaunter blicken lässt, als wäre man an dieser Welt interessiert wie ein Schulmädchen.” (Saját fordításom – B. A.)

fiak társaságába kerített-sikerített, és nem sokat vesztegettem az időmet. Okultam, miközben „okítottam”, s ezen okból megtanulhattam elsősorban azt, hogy mi, szegény nyomorult nők egyáltalán nem vagyunk oly romlottak és bűnösök, mint mondani szokás rólunk.²¹

Ilyen értelemben tehát a Josefine Mutzenbacher-történet nem feltétlenül társadalomkritikaként vagy a hatalmi struktúrák kritikájaként olvasandó, sokkal inkább a szexualitásról szóló tudományos beszéd-mód által generált beteges szexualitás cáfolataként. A gyermeklány számtalan szexuális – többször fájdalmas – tapasztalatának elsősorban iszonyt kellene kiváltania az olvasóból, az a természetesség, amellyel a gyereklány ezt megéli, viszont azt sugallja, hogy ne devianciaként tekintünk rá, hanem bizonyos társadalmi rétegek mindennapi élettapasztalataként. Sőt, a háziúr fiának és annak nevelőnőjének kapcsolata arra enged következtetni, hogy talán társadalmi korlátok sincsenek, ugyanaz történik minden zárt ajtó mögött.²²

1905-ben Freud *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* című szövegének a megjelenése korántsem olyan váratlan, ahogyan azt maga Freud és tanítványai gyakran hangoztatták. Az 1890-es években Wilhelm Stekel már foglalkozott a gyermeki szexualitással, és az 1909-ben megjelent Albert Moll-írás, *Das Sexualleben des Kindes* is korábbi kutatási eredmények összegzésének tekinthető. Ugyanakkor Josefine Mutzenbacher saját élettapasztalatának összegzése azt sejteti, hogy az nem csupán Freud és Moll gyermeki szexualitásteóriájára adott válaszként olvasható, hanem Otto Weininger 1909-es *Geschlecht und Charakter*, magyarra *Nem és jellem* címmel fordított szövegének cáfolataként is. Weininger a női emancipációs törekvések ellenhatásaként alkotta meg nagy sikerű munkáját, amelyben a nőt további passzivitásra ítéli azáltal, hogy a magasabb rendű emberi életet kizárólag a férfiakhoz rendeli.

Ha Freud gyermeki szexualitásról írott tudományos munkáját összevetjük a Josefine Mutzenbacher-történettel, több párhuzamot is felfedezhetünk. Freud a „kétszakaszos tárgyválasztás” első fejezetét (néhány hónapos kortól 5-6 éves korig) három szakaszra osztja (orális, anális, fallikus), majd hangsúlyozza az ödipális korszak központi jelen-

21 MUTZENBACHER, *I. m.*, 10–11.

22 „Hogy egy ilyen finom fiú – és csak így viselkedjék! Mik vannak. Tényleg föl nem foghattam.” – konstatálja Pepi a háziúr fiával megélt események után. *Uo.*, 122.

tőségét a felettes én megszületésében. A pubertásig következő szakaszt a nemiség elfojtásaként tekinti, a serdülőkort pedig azon korszakként, amikor kiforrja magát a libidó helyes tárgyválasztása. Pepinél éppen a második szakasz alakul másképp, vagyis nem az elfojtás, hanem a szexuális felszabadulás jellemző rá. Ennek tudományosan megalapozott voltát tulajdonképpen Freud is elismeri, aki azt írja, hogy a gyermekkor második felében (a 8. életévtől a pubertásig) minden lehető megtörténik. A nemi zónák ez években már olyanformán viselkednek, mint érett korban, izgalmi érzetek, készenléti elváltozások mennek végbe bennük, mihelyt más erogén zónákban akármilyen kéjkielégülési érzet jön létre.²³ A Pepire jellemző szexuális kíváncsiság, az őt prostituálttá tevő érdeklődés annak köszönhető, hogy gyermekkorából kimarad az elfojtási fázis. Vagyis mindaz, amit pornográf regényként olvasunk, a tudományos diskurzusban így jelenik meg:

Tanulságos dolog, hogy a gyermeket a csábítás hatása alatt polimorf-perverzzé lehet tenni, minden elképzelhető túlhágásra rávenni. Ez arra mutat, hogy az arra való hajlandóságot csírájában magával hozta a világra; a kivitel azért ütközik kevés akadályba, mert a nemi kihágások elleni gátak, a szemérem, undor, erkölcs, a gyermek kora szerint vagy egyáltalán hiányzanak még, vagy csak épülőfélben vannak.

A gyermek e tekintetben csak úgy viselkedik, mint a kultiválatlan átlag-nő, kiben ugyanez a polimorf-perverz hajlandóság rejtőzik.

[...]

Ugyanezt a polimorf, tehát gyermeki hajlandóságot aknázza ki a kéjnő, hivatásának teljesítése közben; s ha mármost figyelembe vesszük a prostituált nők óriási számát és meghozzá azokét, kiket a prostitúcióra alkalmasnak kell mondanunk (ha talán elkerülték is ezt a hivatást): végleg lehetetlenné válik annak tagadása, hogy az összes perverziókra való egyenlő mértékű hajlamosság voltaképpen általános emberi, őseredeti dolog.²⁴

Freud a szexuális perverzió egyik formájának tartja azt is, ha valakinek a gyermek a nemi tárgya, és véleménye szerint ez ijesztő gyakorisággal

23 FREUD, *I. m.*, 85.

24 *Uo.*, 65.

fordul elő tanítóknál és kiszolgáló személyeknél, csupán mert nekik van hozzá a legtöbb alkalmuk. Tehát Pepi szexuális kapcsolata a tanítóval, a pappal, a dadával vagy a házukban lakó, munka nélkül levő felnőttekkel szintén nem egyedi esetnek tekinthető, hanem a tudományos diskurzus által is dokumentált általános problémának. Hasonló párhuzamok vonhatók Pepi viselkedése és Georg Simmel 1909-ben megjelent *A kacérság lélektana* című munkája között is, vagyis az, amit Pepi szinte öntudatlanul, ösztönből tesz, Simmel szerint egy jól leírható tudatos viselkedési minta követése.

A kacér ugyanis az, aki váltogatva vagy éppen egyszerre engedékeny és elutasító, jelképesen, utalásszerűen, úgyszólván „a távolból” mond igent és nemet, ad is meg nem is; vagy, platóni nyelven, egymásnak feszítve váltogatja a birtoklást a nem-birtoklással, miközben egyszerre érezteti mindkettőt – ezzel a különös antitézissel és szintézissel ébresztve tetszést és vágyakozást. A kacér nő viselkedésében a férfi a győzelemnek és a nyerni képtelenségnek azt a fajta egymásmellett- és egymásbanlétét érzi, ami a „díj” lényege, s ami az értéket az ár utánzatává fokozza le, értékesnek és kívánatosnak láttatva a győzelmet.²⁵

Simmel elképzelésében a férfi soha nem mondhat ellent a női csábításnak, efelől talán érthető a gyermek Pepi teljes értetlenkedése, amikor egy jó erőben levő fiúra nem hatnak csábításai (amíg az racionális magyarázatot nem ad önmaga távoltartására).

Michel Foucault szerint a tudományos beszédmód mesterkéltége elfedi a valódi szexualitást.²⁶ A háttérben mindig ott volt ez a különös kísérlet: kimondani az igazságot a nemiségről – ez volt a valódi háttér, ez tette lehetővé a félreismeréseket, kitérőket és meneküléseket, ez tette lehetővé e folyamat következményeinek kibomlását.

A Josefina Mutzenbacher álnév alatt írt pornográf regény egy olyan időszakban jelent meg, amikor a gyermeki szexualitásról szóló diskurzus felerősödött: a művészetekben, az irodalomban, a tudományos szövegekben fokozott érdeklődéssel tekintettek az eddig tabutémaként

25 Georg SIMMEL, *A kacérság lélektana*, ford. BERÉNYI Gábor – BOGNÁR Virág, Atlantisz, Budapest, 1995, 12. Itt köszönöm meg Serestély Zalánnak, hogy erre a szövegre felhívta a figyelmem.

26 Michel Foucault, *A szexualitás története 1. A tudás akarása*, ford. ÁDÁM Péter, Atlantisz, Budapest, 1996, 59.

kezelt problémára. Nem sokat tudunk ezen olvasmány befogadó közegéről, de a szerző személyéből kiindulva talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, az nem állt nagyon távol a századelős Bécs műélvező közönségétől. Így talán az is megkockáztatható, hogy ugyanannak a tematikának másfajta megjelenési formáival van dolgunk, és ezek a textusok egymás viszonylatában tárgyalandók.